

چونویں پنجابی ناولاں وچ سامراجی تے جاگیرداری نظام دی نندیا: اک تحقیقی جہات

NEGATION OF IMPERIALISM AND FEUDAL SYSTEM IN SELECTED PUNJABI NOVELS: A RESEARCH STUDY

Dr. Abdul Rouf

Lecturer Punjabi, Department of Pakistani Languages
National University of Modern Languages, Islamabad
arauf@numl.edu.pk,

Qaiser zaman

Lecturer punjabi, department of Pakistani languages, NUML, Islamabad.
qzaman@numl.edu.pk

ڈاکٹر عبدالرؤف

لیکچرار پنجابی، شعبہ پاکستانی زبانیں
نیشنل یونیورسٹی آف ماڈرن لینگویجز، اسلام آباد

قیصر زمان

لیکچرار پنجابی، شعبہ پاکستانی زبانیں نمل اسلام آباد

ABSTRACT

Exploitation has been with human in every age and society. The powerful have always exploited the poor, the man has exploited the woman and sometimes the woman has exploited the man, the government has exploited its subjects, the officer has exploited its subordinates, the big has exploited the small, and perhaps to some extent it will continue to do so for the rest of the world.

Even big Juries have exploited the oppressed class. Sometimes this exploitative class kills someone's right, steals someone's honor, snatches someone's right to live, sometimes humiliates and exploits the lower ones for their own honor and small happiness, because this class considers these poor people as their slave. However, as education and awareness is coming to the people, the grip of this exploitative class is decreasing. Like other literatures of the world, in Punjabi literature, the writers have rejected this imperialist and feudal system in every era. Through this article, Scholar will present a research review on the negation of imperialism and feudalism in selected Punjabi novels.

Keywords: Punjabi Novel, Negation, Imperialism, Feudalism, Exploited class, Society, Country.

پاکستانی پنجابی ناول دے ترقی پسند لکھاریاں دا اک وڈا موضوع سامراجی تے جاگیرداری نظام سماج دی سنبھال کرن والیاں دی مخالفت کرنا اے۔ ایہناں ناول کاراں اپنے اپنے ڈھنگ نال جیسے نظام دی بندیا کیتی اے جیسے وچ غریب تے نمائے اتے ظلم کیتا جاندا ہووے تے اوس توں جیون دا حق کھوہ لیا جاوے۔ ایہدے وچ ہتھیرے ناں شامل نہیں پر اوہناں وچوں کجھ وڈے ناں اوہ نہیں جیناں بڑا کھل ڈلھ کے ایس موضوع اتے چانن گھتیا اے۔ ایہناں اپنی سوچ تے قلم راہیں عام لوکاں دے حقاں لئی اپنی آواز نوں بلند کیتا تے جیسے نظام دے خلاف لکھیا تے بولیا جیسے وچ ایہہ دھرتی بینیاں تے نماںیاں واسطے ایہہ سامراجی تے جاگیردار طبقہ تنگ کر چھڈا اے۔

ایس حوالے نال ظفر لاشاری ہوراں دا ناول "نازو" بنیادی طور اتے اک سماجی تے معاشرتی ناول اے جیسے وچ بنیادی کردار اک ہندو کڑی "نازو" اے۔ اوہدی حیاتی وچ مصیبتاں تے اوکڑاں دے ڈھیر جھگڑاؤندے نہیں جیناں دا اوہ وچاری مقابلہ کردی اے۔ کدی اوہدے اتے ہندوتے غیر مسلم ہون پاروں ظلم تے جبر ہوند اے تے کدی بے آسرا ہون پاروں اوہ ایس سماج دا نشانہ بندی اے۔ ڈاکٹر انعام الحق جاوید ہوری ایس ناول اتے گل بات کردیاں لکھدے نیں:

"قیام پاکستان دازماندے۔ لوک ایدھر دے اودھرتے اودھرتے ایدھر دے ایدھر ہو رہے نیں۔ ایس اُتھل پُتھل چُوں جہناں کہانیاں جنم لیا اوہناں چُوں اک 'نازوا' وی اے پر ایسدا پس منظر سیاسی دے بجائے سماجی تے معاشرتی اے۔" (۱)

ایس سماج وچ ظلم تے زیادتی کرن والیاں دی کوئی گھاٹ نہیں تے ناں ای ایہناں نوں عام لوکاں دا استحصال کرن واسطے کوئی وڈی وجہ دی لوڑ ہوندی اے۔ ایہہ کدی اپنے لالچ تے لوبھ واسطے تے، کدی اپنی جھوٹی عزت دی خاطر تے کدی مذہب دے ناں اتے لوکاں اتے ظلم تے جاگیر داری قائم کردے نیں۔ جینماں ول اشارہ کردیاں ہو یاں لکھاری لکھدا اے:

"جتھاں لکھاں مسلمان بھارت وچ شہید کر ڈتے گئے۔ اُتھاں پاکستان وچ وی چند فسادی تے فتنہ پسند لوکاں نے جینماں دا کم کٹ مارتے غارنگری ہی۔ چند ہندو خانداناں کو اُجاڑ یا بجا ڈیا۔" (۲)

ایتھے ظفر لشاری اجیہاں جتھیاں یاں فتنہ پسند عناصر دی نندیا کردے نیں جیہڑے ایہوں بے گناہوں تے بے قصوراں نوں اپنی جاگیر سمجھ کے وڈھ ٹک چھڈ دے نیں۔

پنجابی ناول کاراں وچ فخر زمان اک اجیہا ناول کار اے جس پاکستانی پنجابی ادب نوں وڈے وڈے ناول دتے۔ اوہناں اپنے ناولاں وچ نوں تکنیک تے نوں ڈھنگ اپنایا اے۔ فخر زمان ہوراں اپنے ناول "ست گواپے لوک" عام کرداراں راہیں تخلیق کیتا اے۔ اوہناں اپنے ایس ناول وچ عام لوکاں نوں استعاریاں راہیں متعارف کروایا اے۔ ڈاکٹر نسیرین بھٹی ایسے گل نوں انج پیش کردے نیں۔

"فخر زمان دے ایہہ کردار وی عام لوک نیں۔ ایہناں عام لوکاں نوں اوہ استعاریاں راہیں ایس طرح متعارف کرواند اے کہ ایہہ لوکی بچھانے وی جاندے نیں تے علیحدہ ہون باوجود اک مک وی نظر آندے نیں۔" (۳)

اوہناں دے ایس ناول وچ جیہڑا تریجا کردار اک عام بندہ اے۔ اوہ جدوں بکوت تے طوطے نوں اڈا چھڈدا اے۔ طوطے دافیر واپس اونا، چوہے ڈاکٹر کی وچ پھس جانا تے بندے دا پچھ لین دا جتن، ہے تے ایہہ سارا کجھ علامتاں راہیں پر اصل وچ ایہہ ساریاں علامتاں بندے دی آزادی واسطے ورتیاں گئیاں نیں۔ ایسے ناول دا پنچواں کردار اک اجیہا بندہ اے جس نوں کوئی ہیر و سمجھدا اے تے کوئی اوس نوں ڈاکو کسندا اے۔ کجھ لوک اوس نوں بہادرتے سورما آکھدے نیں تے کجھ انقلابی سمجھدے نیں۔ ایسے کردار راہیں ایس گل ول وی اشارہ کیتا گیا اے کہ کیوں وڈیرے تے چالاک لوک انقلاب دے ناں تے وی عام لوکاں نوں استعمال کر جاندے نیں۔ ایتھے لکھاری انج لکھدا اے:

"میںوں ہن کوئی ورت نہیں سکدا۔ ایہہ لڑائی تہاڈیاں جاگیراں پکیاں کرن واسطے وے۔ میری ایس دے وچ نجات نہیں۔۔۔ ہن میں تہاڈا جانوواں۔" (۴)

دراصل فخر زمان ہوراں ساڈے سماج تے معاشرے دیاں اجیہاں نیویاں راہوں توں پردہ چان دی کوشش کیتی اے تے دکھریاں دکھریاں علامتاں تے استعاریاں راہیں اوس جاگیر دارانہ، ظالمانہ تے سامراجی سوچ دی نفی کرن دی کوشش کیتی اے جیہدے نال عام آدمی دا استحصال ہوندا اے۔ فخر زمان ہوراں دے ناول "اک مرے بندے دی کہانی" وی اجیہیاں خامیاں تے کوتاہیاں بارے وے جینماں راہیں عام بندے اتے ظلم ہونا کسے صورت وی نہیں رکدا۔ ایس ناول بارے ڈاکٹر شہباز ملک ہوری لکھدے نیں:

"اک مرے بندے دی کہانی تہی دنیا دے ملکاں وچ عام منکھ دے ٹٹے ہوئے خواباں دی کہانی اے جتھے سامراج دے چلے جاوے دے باوجود اوہدے ایجنٹ عام آدمی دا استحصال کرن وچ آپنے پُرانے مالکاں نالوں وی لگے ودھ چکے نیں۔" (۵)

مستنصر حسین تارڑ جیسے پنجابی ناول کار نہیں جیڑے پینڈو ہون دے نال نال پنجاب دے پینڈو وسیب توں وی چنگی طرح جانو جا پدے نہیں اوہناں دے ناول "کھیرو" اتے وی ترقی پسندی دی گورھی چھاپ نظر آوندی اے۔ اوہناں اپنے ایس ناول وچ پینڈو وسوں تے رہتل دے نال نال پنجاب دے سامراجی تے جاگیرداری نظام دی لت نوں مخالفت دا نشانہ بنایا اے۔ ایس جاگیرداری سماج وچ اوہ عام بندے بارے لکھدے نیں کہ اوہدی مدد کوئی نہیں کردا سگوں ڈاہڈھیاں نوں یقین ہوندا اے کہ ایس نال مشکل ویلے کوئی نہیں کھلونا۔ جیویں اوہ اپنے ناول کھیرو وچ لکھدے نیں:

" دوہے گرج بچھیا۔ ویلا آگیا اے کہ تمیں "پہلے گرج نظراں نیویاں کیتیاں۔۔۔ اوہو بند۔۔۔ تے اوہناں دے چار چھیرے اکلا پے داراج۔۔۔ تمیں۔۔۔ ہالی تمیں۔۔۔ اہے ویلا تمیں آیا دوہی گرج دھون وچ ول پالے اپنے پیلی نوں غصے نال دیکھیا۔ پر ویلا کدوں آونائیں؟ ہالی تے اوہ کھائے۔۔۔ بے شک ناہراں مارمارکے سنگھ بہالے فیرونی ایس ورنے وچ اوہنوں اپڑن آلا کوئی تمیں۔" (۶)

پاکستانی پنجابی ناول وچ ایس موضوع یعنی جاگیردارانہ سماج دی کہانی نوں بہت سارے ناول کاراں نے چھوہیا اے۔ ایہناں وچوں اک ناں رضیہ نور محمد وی نیں۔ ایس حوالے نال اوہناں دا ناول "بلدے دیوے" (۱۹۷۶ء) اک وڈا عمدہ ناول اے۔ جیہدے وچ وکھرے وکھرے طبقیات دیاں پاتراں دے اندر تے باہر تضاد نال کہانی دی ستر نوں وترا لایا گیا اے۔ اصل وچ ایس ناول دی کہانی عورت دی مظلومیت تے مردی سامراجی سوچ دی گھائی نال پھندی اے۔ ایہدے وچ ایہہ دس داچار اکتا گیا اے کہ ایہتھے چوکھے ویاہ تے شادیاں سمجھوتیاں نال توڑ پڑھ دیاں نیں تے اوہ چوکھے سمجھوتے زانی ولوں ای ہوندے نیں۔

ایس کہانی دا مرکزی کردار چودھری ظفر اللہ اک وڈا جاگیردار اے۔ جیہدے ترتیب ویاہ تک کوئی پتر نہیں پرہن اوس ولایت توں بھاری معاوضے اتے اک ڈاکٹر بلا یا اے جیہڑا اوہدی بیوی دا علاج کرسی جیہڑی ہُن امید توں اے۔ جدوں چودھری دی دوہی بیوی نوں دورہ بین اتے ڈاکٹر سلیم جدوں منشی کولوں بچھدا اے کہ ایہہ اینیاں ساریاں زانیاں حویلی وچ کیویں کٹھیاں ہو گئیاں نیں تے منشی دسد اے کہ ایہتھے ہور وی ڈھیر مخلوق رہندی اے۔

"چودھری دیاں دو بیویاں تے اوہناں دے کئی رشتہ داراں دیاں بیوہ عورتاں وی ایہناں کمریاں وچ ای زندگی گزار رہیاں نیں جنہاں دا ہور کوئی سہارا نہیں۔ چودھری صاحب ایہناں دا تھوڑا تھوڑا وظیفہ لا چھڈیا ہویا اے تے دو ویلے کھانا اوہناں نوں جیہڑا لنگرتے پکدا اے، اوہدے وچوں بل جاندا اے۔ ایہناں سب رشتہ داراں دیاں زیناں اتے چودھری صاحب دا قبضہ اے۔" (۷)

ایس ناول وچ سامراجی تے جاگیردارانہ سوچ نوں دیکھا گیا کہ جیہدے نال چودھری تے وڈیرے عام لوکاں اتے اپنی اجارا داری قائم کردے نیں۔

افضل احسن رندھاوا ہوراں اپنی سوچ تے قلم راہیں جیہدے لوکاں نے ہمیش تنقید دا نشانہ بنایا جیہڑے عام لوکاں اتے جبر تے ظلم کردے نیں۔ اوہناں دے چوکھے ناول پنجاب دے پینڈو وسیب دے آلے دوالے گھمدے نیں تے اوہناں دی ہمدردی ہینیاں تے نماںیاں بندیاں نال ہوندی اے۔ اوہناں دا ناول "دوآبہ" (۱۹۸۱ء) وی "دیواتے دریا" وانگر پنجاب دی پینڈو وسوں دے سکھ سماج دی کہانی اے۔ جیہدا ہیر و لکھی اے۔ لکھی دی عمر ہالے چار سال سی جدوں سوداگر سنگھ اپنے سنگیاں نال رل کے لکھی دے پیو وریام سنگھ نوں وڈھ ٹک کے دریا روڑھ وی چھڈیا تے قانون دے ہتھوں پھانسی توں وی بچن وچ کامیاب ہو گئے۔ اپنے ایس ناول وچ رندھاوا ہوری اپنے سورمیاں راہیں ایہہ سبق دین دا جتن وی کردے نیں کہ ایہناں ظالماں تے جاگیرداراں لگے جھگن دی بجائے مقابل کرنا چاہیدا اے۔ اوہ اپنے ناول وچ اچ لکھدے نیں:

"اوائے بھائی ویرو! سورے دا کم اے لے نہ بھادیں ٹٹ جاویے۔ دکھے دی سرکار لگے لفتناوی کیوں؟ اوائے بندے روز جمدے تے مردے نیں پردیس لئی مرنا ہور ای گل ہوندی اے! بڑی ساری وڈی گل۔ اوائے بندے اج مردے تے کل نوں لوک اوہناں نوں بھل جاندے نیں پردیس لئی مرے بندے دا ناں سدا رہندا اے، ہمیش لئی اوہ بندے شہیدی دار تپہ پا جاندے نیں۔" (۸)

پاکستانی پنجابی ناول دیاں مڈھلیاں سوانیاں ناول کاراں وچوں اک وڈا ناں کہکشاں ملک ہوراں دا اے جیہناں دی سوچ اتے ترقی پسند تحریک دے اثرات واضح دسدے نیں۔ ایس حوالے نال اوہناں دا ناول "چکڑ رگی مورتی" چوکھاسرا ہن جوگ اے۔ ایس ناول بارے ڈاکٹر نیلمہ رحمان ہوری اپنے اک مضمون وچ کجھ ایسے خیالات دا اظہار انج کردیاں نیں:

"۱۹۸۳ء وچ کہکشاں ملک دا ناول "چکڑ رگی مورتی" اک نویں اسلوب نال سامنے آیا، ایس ناول راہیں پنجابی دیاں سوانی لیکھکاں اُتے ترقی پسند تحریک دے واضح اثرات و کھالی دیندے نیں۔ جے کراہیہ آگھیا جاوے کہ پنجابی دیاں مڈھلیاں ناول کاراں وچوں ایہہ سب توں ودھیا ناول اے تے غلط نہیں ہووے گا۔" (۹)

ایس ناول راہیں کہکشاں ملک ایس ظالمانہ تے سامراجی طرز معاشرت نوں بڑی کھل ڈھل نال تنقید دا نشانہ بنایا اے۔ اوہ ایہہ دس پاون چوں پوری طرح کامیاب و کھالی دیندیاں نیں کہ کیوں ایسا ظالم ٹولے دے وکھرے وکھرے چرے ہوندے نیں۔ ایہناں توں چنگے دی امید کرنا بلکل بے سود ہوند اے۔ ایہہ دن نوں ہور تے رات نوں ہور ہوندے نیں ایہناں دا پہلا پچھلا پاپر کوئی نہیں ہوند۔ اوہناں سماج نوں اجاڑن تے تباہ کرن والے جاگیرداراں دا گندہ تے مکروہ مہاندرا ناول دے اک کردار وکیل راہیں وکھان دی کوشش کیتی اے جیہڑا پہلاں تے زبیدہ نوں ایم اے کروان وچ ڈھیر مدد کردا اے پر فیرواہدی زندگی نوں اجیرن بنا دیندہ اے۔ ایہناں وڈیریاں تے ظلم کرن والیاں توں تنگ آکے زبیدہ افسر نال انج مخاطب ہوندی اے بلکہ انج آکھیے تے چوکھا سہی ہووے گا کہ اوہ چیک چیک کے سارے سماج نوں آکھدی اے کہ:

"اوہ اک فاحشہ عورت اے، اوہنوں چوراہے وچ کھڑا کر کے سنگسار کردتا جائے۔ پر دوسرے لمحے معاشرہ دے قانون وضع کرن والیاں نوں سوال کردی نظر آوندی تے پچھدی کہ اوہدی زندگی نوں ایس ڈگر تے چلان والا کون اے۔ کیسے اوہدے کولوں عورت بن کے جین دا حق کھو لیا اے۔ رات دے ہنیرے وچ عزت دے ڈاکو بن جان والے معاشرے دے معزز شملے کیہ کدی وی سنگسار نہیں ہون گے۔" (۱۰)

نسرین بھٹی ہوراں دا ناول "گھنجل" (۱۹۸۳ء) تے صفیہ صابری ہوراں دا "سدھراں دے بھل" (۱۹۸۸ء) وی سماجی ناول نیں جیہناں وچ ایس سماج وچ اس جھوٹھی چودھر کرن والیاں دا مونہہ وکھان دے نال نال اوہناں نوں تنقید دا نشانہ وی بنایا گیا اے۔ ناول "گھنجل" اک کڑی بھل دی کہانی بیان کردا اے۔ جدوں بھل دی ماں دے گھر غنڈے اڑ آوندے نیں تے اوہ بھل نوں غنڈیاں توں بچاون لئی نہر وچ دھکا دے دیندی اے تے اپنی نونہ دی عزت بچان لئی اوہدے سینے وچ پٹھری کھو بھ دیندی اے۔ اپنے آپ تے اپنے گھر نوں آگ لالینا اصل وچ ایہناں استحصالیوں تے ظالماں توں بچان دا اک حیلہ اے۔ انج ای صفیہ صابری ہوراں دا ناول "سدھراں دے بھل" وی جاگیردارانہ تے سامراجی سوچ دے خلاف اک آواز اے جیہدے وچ کڑی دی پسند دا ویاہ ہون دے بجائے چودھری تے اوہدے بھنیوے دی مرضی نال ہوند اے۔

پنجابی ناول دے کھیتر وچ اک ہور ایہہ ناول وی اے جیہدے لکھاری نے ایسے نظام نوں تنقید دا نشانہ بنایا اے جیہدے وچ ایہہ جاگیردار طبقہ ہر ویلے ایسے آہرے لگا رہندا اے کہ کسی وی طریقے نال عام ہندیاں دا اجاڑا کر سکے۔ ناول "نال میرے کوئی چلے" (۱۹۷۶ء) وچ احمد سلیم ہوراں صدیق ٹنڈے ورگے لوکاں دا مہاندرا پڑھن والیاں دے سامنے رکھیا تے نال ای بڑی جرأت نال ایہہ دسن دا جتن کیتا کہ ایہہ ظلم کرن والا طبقہ صرف غیر مسلم ای نہیں سکوں ایہہ مسلماناں وچ وی موجود نیں۔ ڈاکٹر نسرین مختار ہوری ایس ناول بارے لکھدیاں نیں:

"لکھاری نے جرأت کر کے دسیا کہ زیادتی صرف ہندواں تے سکھاں نے ای نہیں کیتی، مسلماناں وچ وی صدیق ٹنڈے 'ورگے ظالم تے منفی کردار موجود سن برے چنگے لوک سارے مندہاں وچ پائے جان دے نیں۔" (۱۱)

پنجابی ناول وچ اک اجیہی آواز دی اے جیسے اپنے چوکھے ناول پنجاب دی پنڈورہ ہتل و ہتل وچوں اُسارے نیں۔ اوہناں دیاں ساریاں کہانیاں تے کردار ساڈے وسیب وچوں پنگردیاں نیں۔ اوہناں دے ناول "تائی" (۱۹۸۶ء) دی کہانی وی ساڈے وسیب وچوں پنگری ہوئی اے۔ ایس ناول وچ وی وڈیریاں تے جاگیرداراں دے ہتھکنڈیاں دی نشاندہی کیتی گئی اے۔ پنجابی تے سرائیکی دے وڈے محقق سجاد حیدر ہوری ایس ناول بارے گل بات کردیاں لکھدے نیں:

"اس ناول کے دوسرے کردار دوسرا، غنی، ملک ریاض اور مولوی، استحصالی قوتوں کی نمائندگی کرتے ہیں۔ جاگیر دار ہر طرح کے ہتھکنڈوں سے غریب اور سادہ کسانوں کی زمینیں ہتھیا لیتا ہے۔ اپنے مفاد کے لیے ایک مفروض ملازم کو تین سال کے لیے قید بھی کر دیتا ہے۔ وہ دوسے کی مشین سے مفت آنا پوسواتا ہے۔ غنی اپنے نشے کے اخراجات پورے کرنے کے لیے اپنی بد نصیب بھتیجی کا ہاتھ ایک بڈھے کے ہاتھ میں دینے سے بھی گمراہ نہیں کرتا اور پھر لالچی مولوی کو ساتھ ملا کر اپنے مکروہ عزائم پورے کرنا چاہتا ہے۔" (۱۲)

فرزند علی ہوراء ایس ناول وچ ایہناں وڈیریاں تے ظالماں دی ڈھٹھائی نوں داہڑی سختی نال ننڈیا اے۔ ہینیاں تے کیاں جھیاں نوں مونہ نہ لان والے خیالاں نوں ایہناں لفظاں راہیں الکیا اے۔ اوہ لکھدے نیں:

"آپے سمجھ جائے گا ہولی ہولی، نواں خون اے اوہنوں کیہ پتا کیاں نوں بوہتا مونہ نہیں لائی دا۔ توں فکر نہ کر میں آپے سمجھ دیاں گا۔" (۱۳)

پاکستانی پنجابی ناول وچ اجارہ داری تے ظلم و جبر نوں نندن دی ریت بہوں کچی پیڑی اے تے پنجابی دے ہتھیرے ناول کاراں نے ساڈے سماج وچ پروان چڑھی ایس لعنت نوں تنقید دا نشانہ بنایا اے۔ فرزند علی ہوراء توں بعد ایس لعنت توں ہورن والیاں وچ حسین شاہد ہوراء دا ناں وی سراہن جوگ اے۔ اوہناں وی اپنے ناول "ڈراکل" (۱۹۹۵ء) وچ ایس سامراجی تے جاگیر داری رویے دی مخالفت کیتی اے۔

ڈاکٹر طارق عزیز ایس ناول دے فلیپ وچ لکھدے نیں:

"ڈراکل پنجابی زبان دا سبھ توں وڈا ناول اے۔ اپنے موضوع، تکنیک تے اسلوب دے حوالے نال، ناول دے کھیترو وچ ایس توں پہلاں ایڈا وڈا کم کردی نہیں ہويا۔ ڈراکل ظاہری نظراں وچ اک کٹھوں ہولے بندے 'اروڑے' دی کہانی اے پر اپنی ڈونگلیائی وچ ایہہ پورے ملک، ملک دی سیاست تے سیاست وچ منہب تے وڈیریاں دے ناں اُتے وڑی ہوئی بد معاشی دا اجیہا احوال اے جنوں پڑھدیاں ہونیاں اُپر داساہ اُپر تے تھلے داساہ تھلے رہ جاندا اے۔" (۱۴)

ایس ناول راہیں حسین شاہد ہوراء ایس وڈیرے، جاگیر دار تے مفاد پرست ٹولے نوں انجنگا کیتا اے کہ ایہہ وڈیرے عام لوکاں نوں اپنے زیر تسلط رکھن واسطے نویاں نویاں نظر بناں داوی سہارا لیندے نیں تے ایہناں ساریاں دے اپنے اپنے خانے تے طریقے نیں۔ جیویں اک حاکماں دا خانہ اے، جعلی عالماں دا خانہ، افسراں دا خانہ تے دانشوراں دا خانہ وغیرہ وغیرہ۔ ایہہ سارے اپنی اجارہ داری نوں قائم رکھن واسطے اپنے اپنے ڈھنگ نال لوکاں نوں بے وقوف وی بناؤندے نیں تے اوہناں اتے اجارہ داری وی کردے نیں ایس ناول راہیں حسین شاہد ہوراء ایہناں وچوں کسے اک نوں وی معاف نہیں کیتا۔

احسان باجوہ ہوراء دا ناول "لبورنگی سویر" (۱۹۹۳ء) جیہڑا کہ بنیادی طور تے اک معاشرتی تے ثقافتی ناول اے۔ ایس وچ جاگیر داری تے سرمائے داری نظام توں متاثر ہون والے غریباں تے ہینیاں بندیاں دی حیاتی اتے ہون والے اثرات دا برا بھرواں پر چھاواں دسد اے۔ ناول وچ ناول کار نے ڈاڈھے سوہنے ڈھنگ نال اوہناں غریب لوکاں دی ترجمانی کیتی اے تے نال ای کجھ اجیہیاں متناں دتیاں نیں جیہناں راہیں ایس جاگیر داری نظام توں چٹنڈ چھٹائی جاسکدی اے۔ جیویں اوہ لکھدے نیں:

"امان جی۔۔۔ تہاڈی ایس سوچ نے تے اے ہوراء نوں چوناں وچوں ہر ادتا اے۔۔۔ مینوں ایہ دوسو کئی وی او سے باہے آدم دی لڑی وچوں نہیں، جیویں جیویں علم دی لو لوکاں تیکڑا پڑے گی تیتوں تیتوں اوہ لوک

ہنیرے دیاں بریاں توں جانو ہون گے۔ اک ویلا اوہ آوے گا جدوں ایہو کئی، ماڑے، چومڑے، مصلیٰ تے انساناں دے پیراں ہبھ مدھولے جان والے ایسراں دے لوک، انسانیت دی توہین کرن والے ایس سرمایہ داری تے جاگیر داری دے بُت نوں ڈھا دین گے۔۔۔ کیوں پئی جیہڑے لوک ایس دھرو دے نظام نوں ددھ پیلکے وڈا کردے نیں ایہہ اوہناں دیاں ای جڑاں پولیاں کرن لگ پیندا اے۔۔۔ اج دا کئی تے ماڑا جتتی نال نہیں سکوں روٹی دتیاں کم آسدا اے۔" (۱۵)

ایتھے احسان باجوہ ہوراں بڑیاں سوہنیاں تے سدھیاں متاں دین دے نال نال اوس سامراجی تے غاصبی ٹولے نوں وی تنقید دا نشانہ بنایا اے جیہڑا اپنیاں نکیاں نکیاں سدھراں کچھ عام لوکاں نوں جتتی تھلے رکھدا اے۔

حوالے:

- ۱۔ جاوید، انعام الحق، ڈاکٹر، پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ، اسلام آباد، مقتدرہ قومی زبان، ۱۹۹۷ء، ص ۱۷۷۔
- ۲۔ انشاری، ظفر، ناز، بہاولپور، سرائیکی ادبی مجلس، ایڈیشن دو جا، ۱۹۸۶ء، ص ۳۶۳، ۳۶۵۔
- ۳۔ نسرین مختار، ڈاکٹر، پاکستانی پنجابی ناول دار نقاء، لاہور، پاکستان پنجابی فکری سانجھ، ۲۰۱۰ء، ص ۶۷۔
- ۴۔ فخر زمان، ست گواچے لوک، لاہور، ادارہ اشاعت ادب، ۱۹۷۵ء، ص ۱۰۴۔
- ۵۔ شہباز ملک، ڈاکٹر، گھیر، لاہور، تاج بک ڈپو، ۱۹۸۵ء، ص ۲۰۷۔
- ۵۔ تارڑ، مستنصر حسین، پکھیر، لاہور، سنگ میل پبلی کیشنز، ۲۰۱۸ء، ص ۷۷۔
- ۷۔ رضیہ نور محمد، بلدے دیوے، لاہور، مکتبہ معین الادب، ۱۹۷۶ء، ۱۰۹۔
- ۸۔ رندھاوا، افضل احسن، دوآبہ، روہتاس بکس، ۱۹۸۲ء، ص ۱۲۹-۱۳۰۔
- ۹۔ نبیلہ رحمان، ڈاکٹر، ناول تے پنجابی ناول کارناں۔۔۔ اک ویروا (مضمون)، مشمولہ مجلہ کھوج، لاہور، شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی اوری لینٹل کالج، جلد نمبر ۳۲، شمارہ نمبر ۲، جنوری۔ جون ۲۰۰۹ء، ص ۳۶۔
- ۱۰۔ کہکشاں ملک، چیکرنگی مورتی، لاہور، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، اپریل ۱۹۸۳ء، ص ۱۳۹-۱۵۰۔
- ۱۱۔ پاکستانی پنجابی ناول دار نقاء، ص ۹۷۔
- ۱۲۔ سجاد حیدر، ناول (مضمون)، مشمولہ پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ، اسلام آباد، مقتدرہ قومی زبان، طبع اول ۱۹۹۷ء، ص ۲۳۹۔
- ۱۳۔ فرزند علی، تائی، لاہور، مسعود کھدر پوسٹرسٹ، دوسری وار ۲۰۱۳ء، ص ۵۸۔
- ۱۴۔ حسین شاہد، ڈراکل، لاہور، عزیز پبلشرز، پہلی وار ۱۹۹۵ء، فلیپ۔
- ۱۵۔ احسان باجوہ، لہورنگی سویر، لاہور، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، پہلی وار دسمبر ۱۹۸۳ء، ص ۱۵۸، ۱۵۹۔